



Pilt 1. Laililaotatud ilustus ühel savipotil. Kom. Kolozs.

UNGARI RAHVAPÄRANE KULTUUR.

Maateaduslikult haruldaselt ühtlane Ungari (enne Trianoni rahu-
lepingut) oli juba eelajaloolistest aegadest alates inimeste armastatud
eluasemeks ja oli asustatud ka siis, kui sinna 10. aastasajal siirdusid
ungarlased. Nagu harilikult rahvasterändamistel tõi ungarluski arva-
tavasti siia tulles enesega kaasa mitmesuguseid rahvuslikke elemente.
Keelelt on ungarlased ugrilasi, aga praegu on ajalooliste uurimustega
tõestatud, et nad, eriti valitsevate suguvõsade ringkondades, ka tun-
duvaid türgi elemente kaasa tõid. Nüüdsel kodumaal leidsid nad
eest m. h. slaavi ja germaani elemente, tõenäoliselt ka hunni-avaari
jälg. Niihästi need kui ka tuhat aastat peaaegu lakkamata kestnud
sisserännud ning segunemised mõjusid ühtesulatades tõuliselt ja
kultuuriliselt. Nii rikastasid ungarlased oma vana rahvakultuuri
pärandusi mitmel puhul saksa, põhja- ja lõunaslaavi, Transsil-
vaanias rumeenia, ning aastasadu kestnud türgi sõdade ning valitsuse
ajal türgi mõjudega.

Vaheldusrikkad maateaduslikud olusuhted, üksikute maakondade
erisugune ajalooline minevik ning osalt sellest tingitud omapärsed

Selles kirjutuses esinevate ungarikeelsete nimede ja nimetuste lugemiseks on
osale lugejatest vaja mõned näpunäited. Pearõhk on ikka esimesel silbil. Ung. *a*
hääldub kinnisemalt kui eesti *a* (= *ä*). Edasi: *á* = *a*, *aa*; *e* = *ä* või *e*; *é* = *e*, *ee*;
i = *ii*; *ó* = *oo*; *ö* = *öö*; *ú* = *uu*; *ü* = *üü*;

i, *o*, *ö*, *ü* häälduvad nagu vastavad eesti vokaalid;

s = *š*; *sz* = *s*; *ssz* = *ss*; *c* = *ts*; *cs* = *tš*;

z hääldub nagu prants. *z* või nagu sks. *s* näit. sõnas 'singen'; *zs* = *ž* (*ž*);

gy = *dj* (*d'*); *ly* = *lj*, *j* (*l'*); *ny* = *nj* (*n'*); *ty* = *tj* (*t'*).

tulundusolud, siis läbikäimine erisugusel määral lääne ja idaga, kõigepealt aga juba üksikute hõimude algupärane erinevus, edasi ühtesulatatud mitmesugused võõrad rahvuslikud elemendid — kõik see on loonud ungari maa-alal rohkem kui ühe enam-vähem erineva etnograafilise rühma, nagu isekeskis lahkumineva keelemurdegi. Iseloomustavamaid rühmi on: Transdanuubias (*Dunántúl*) omal ajal piirivalve-teenistust pidanud *Őrség*, *Göcsej*, *Ormányság* ja *Sárköz*¹; *Duna* (Doonau) ja *Tisza* (Teiss) vahel *Jászá*, osalt nähtavasti iraani (keelemälestiste järgi osseedi) algupära; madalma (*Alföld*'i) põhjapoolisel künklikul äärel *Palócság*², edasi *Kis-Kúnság*, kumaanide maa, kes sinna asusid pärast tatarlaste sõjakäiku 13. aastasajal; siis sama algupära teispool *Tisza*-jõe *Nagy-Kúnság* ja *Hajdúság*, kuhu asusid elama 17. aastasajal sõjamehed vabadus- ja usuvabadussõdade ajal; Transsilvaanias *Kolozs*'i komitaadis on *Kalotaszeg* väga omapärase etnograafiaga ja kõige idapoolsem *Székelység* (szeklitemaa)³, mille minevikus oli eriline riigiõiguslik seisukoht ja mille elanikud end peavad hunnide järeletulijaks. Veel võiks nimetada osalt saksi mõju osutavat *Csángóság*'i. See viimane käsitab mõned vallad Moldovas ja Bukovinas.

Kuna ungarlus veel mõne aasta eest oli määravaks elemendiks niisugusel maal, mille etnograafilise värvitoreduse ning rikkusega Euroopas ainult Venemaa võis võistelda ja kuna ungarlus esindab ka ise nii palju etnograafilise omapära nüansse — peame kõige selle järgi eeldama, et järgnevas üldistavas kirjelduses on võimalik anda ainult kõige olulisemaid ja omapärasemaid peajooni.

Tulundus.

Ungarlaste idast kaasatoodud alg-elatusviisid olid metsastus, kalastus ja karjapidamine, eriti just viimane. Igivana muinasjuttu järgi olid Hunor ja Magyar, kellest põlvnesid hunni ja ungari vennasrahvad, jahimehed. Ungari seadused on aga hiljem metsastuse rahvale niivõrt võimatuks teinud, et sellest mitte ainult kui rahvapärasest tegevusalast juttu ei või olla, vaid selle minevikkugi on raske kujutella ajajooksul järele jäänud kehvadest etnograafilistest jäänustest.

¹ *Őrség* ja *Göcsej* Zala komitaadis; *Ormányság* Baranya kom.; *Sárköz* Fejér'i ja Tolna kom.

² *Palócság* Borsod'i, Heves'i, Gömör'i, Nógrád'i ja Hont'i kom.

³ Szeklite elualaks on Háromszék'i, Udvar hely, Csik'i ja Maros-Torda kom.

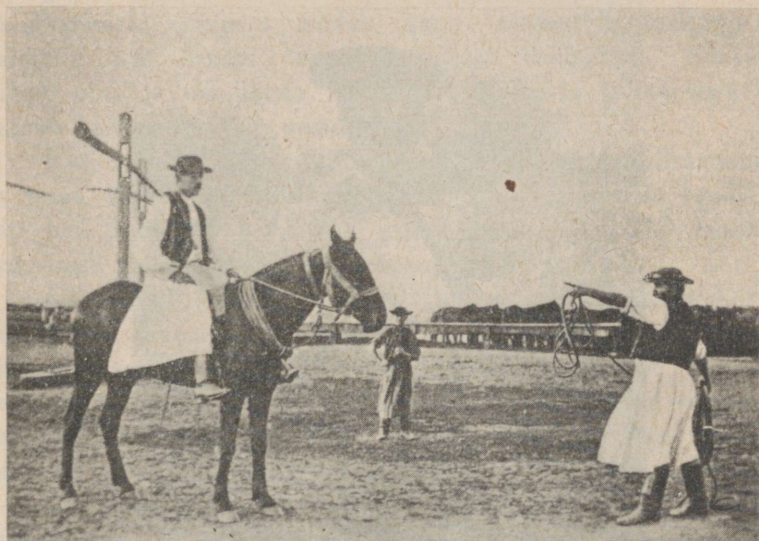
Kalastus on meile paremini tuttav. Kalapüük sündis enne jõgede reguleerimist jõekallastel ja nende ajutistel üleujutuskohtadel, *Alföld*'is tiikides ja soodes, Transsilvaanias kunstlikkudel järvedel, *Dunántúl*'is peaaesjalikult *Balaton*'i järvel. Tarvitati suurel hulgal niihästi aktiivseid kui passiivseid püügiriistu, heite-, tõste- ehk ammutus- ja kinnisvõrke, vitsadest ja pilliroost punutud kalastusabinõusid (mõrdu, tõkkeid), ka õngi ja harpuune. On tõestatud mõnede kalastusriistade ugri algupära. Vete kalarohkusest oli Euroopas veel saja aasta eest levinud muinasjutulisi teateid.

Juba keskajal tunti ratsionaalset kalandust; suurt osa etendas kaladega kauplemine ja kala oli tähtis ka rahvatoiduna. Vanades ungari härraste-köökides osati kala valmistata 189 viisi. *Balaton*'is on kalastus-esemeks n. n. *látott hal* („nähtud kala“). Kui kalur märkab *Tihany*'i küla juures kõrgelt kaldalt kalade lähenemist, annab ta sellest märku jõel ootavatele kaluritele. Huvitav oli Doonau kevadine *viza*-püük (*viza*-kala, sks. Hausen), kui kalad tulid Mustast merest üles Doonaule kudema. Siis tõmmati üle Doonau risti-rästi köied ja nende külge kinnitati õngerahked väikese vahemaa kaugusele üksteisest. Õnged olid suured ja teravad. Igal õngel oli veel rusikasuurune käba, mis hoidis õngerahet sirgelt ülespoole. Alusköis koormati muidugi kividega, nii et terve püünis jäi vee pinna alla. Kalad nägid käbades endale saaki, ahmised need, kuid sülgasid uuesti välja, ja vihaselt sabaga ümbrust pekstes jäid nad sabapidi õnge-kiskudesse kinni. Budapesti linnaosa *Vizafogó* (= *viza*-püük) on säilitanud oma nimes mälestuse sarnasest kalastusest.

Vaene inimene püüab kala mitmesuguse kavaluse teel, enamasti õngega. Eriline tüüp kalureid oli *tákász* ehk *nádlaci*, kes elutses üksildaselt nagu ürgnimene soodes, kaubitses kaladega, linnumunadega, soo- ja toonekurgede sulgedega ning looma-nahkadega, nii kaua muidugi, kuni niisuguseid kõrkjastikke ja soid veel *Alföld*is esines.

Ungarlase armsaim tegevusala on karjakasvatus. Tema lemmikloom on hobune. Juba 10. aastasajal on ta Euroopas tuntud osava ratsanikuna. Nagu maru ilmub ta äkki oma eeskujulikult distsiplineeritud salkadega ja kaob jälle sama kiirelt. Oma hobusega on ta ühte kasvanud. Praegune *csikós* (ratsakarjus) võib oma hobuse kaela vastu toetudes selle seljas magada, nagu Ammianus Marcellinus hunnidestki jutustab. Ja kui *ménes* (kari) vähegi rahutuks läheb, on ta silmapilk ärkvel, et uskumatu väledusega ümber karja ratsutada. Oma hobust hindab ungarlane enam kui enda isikut,

ta kõneleb temaga, meelitab ja ehib teda. Muinasjutus on imehobune *Táltos* targem ungarlasest, on tema kaastundlik seltsiline seiklustes, andes nõu oma peremehele. Ainuüksi oma hobuse värvi määramiseks on ungarlasel mitusada väljendit. Sõdurialisena tahab iga ungari noormees husariks saada. Rahvalauludki mainivad kõige sagedamini karjaste hulgas *csikós*'it ja sõdurite hulgas *huszár*'i.



Pilt 3. Hobukarjased („csikós“). Hortobágy, kom. Hajdu.
Mehel paremal äärel käes lasso. Teine samasugune hobuse kaelas.

Csikós (pilt 3) on *puszta* aristokraat, temale järgneb *gulyás* (veistekarjus, pildid 4 ja 5), siis *kondás* ehk *kanász* (seakarjus) ja viimaks *juhász* (lambur). Mõlemail esimestel on terve ametistik tõusvate astmetega: esimesel kohal on „peaarveandja“ (*főszámadó*), temale allub „arveandja karjus“ (*számadóbojtár*) ja sellele omakorda alluvad karjapoisid (*bojtár*'id), viimaks tuleb selle omaette riigi majapidaja ja majanduse juht „elanik“ (*lakos*) ehk voorimees (*taligás*), kes karjaste-elamu sisemisi töid korraldab: kütab, keedab, vett kannab j. n. e. (pilt 6). Karjaste leer (*tanya*) koostub nelinurksest tarast, mis punutud pilliroost või vitsadest. Üks nurk sellest on kaetud, seal hoitakse hinnalisi asju — nagu seapekki, leiba, kuivatatud jahu-

toite, hirsiputru, sadulaid j. n. e. Seespool tara asub ka „köök“, s. o. maasse püstitatud kook, mille otsas tulel ripub keedupada; väljaspool seisab riitepink, aedik vasikatele ja kõrge tulba otsas ratas, millel säilitatakse lõpnud loomade liha koertele, või muid asju, näiteks lambur kuivatab juustu niisugusel rattal.



Pilt 4. Gulyas, szür seljas. Kom. Nagy-Kúnság.
Szür on, nagu sealpool kombeks, peaaasjalikult ainult külgedelt väljaõmmeldud.

Koertest peame mainima karjase *puli*'t, takerdunud, määrdinud, kuid äärmiselt elavat ning arukat looma, kelle ungarlased arvatavasti kaasa toonud idast. *Puli* juhib lambakarja, lambur kõneleb temaga nagu *csikós* oma hobusega. Ta tõu puhtusele pannakse suurt rõhku.

Lambakasvatuse pealaks on soolase pinnaga *Szik*, hobuste- ja veistekasvatuse ekstensiivseks alaks rohtlaas, kuna sigadekasvatus on etnograafiliselt iseloomustav tammetõrude-alale *Bihar*- ja *Bakony*-metsade piirkonnas. Esimene asub Bihar'i komitaadis, viimane Transdanuubias¹.

Csikós'e peariistaks on toredalt välja töötatud piits (*karikás*) ja *panyva*, mis hobuse kaela ümber seotud (*pilt 3*). Viimane on õigupoolest lasso, mille silmuse ta püütava hobuse kaela heidab. Veisekarjasele (*gulyás*) kuulub kepp, lamburile konksuga kepp (*kampó*), mis samuti loomapüüdmiseks määratud. Seakarjusele kuulub piits ja omapärase kujuga kirves, mida ta enesega kaasas kannab kaitseks kultide vastu.

Karjusrahvas on eriti avasüdamlik, tal on sündsustunnet, ta on terav looduse-uuriija, suurepärase tähtede ja ilma tundja, ning eriti hea loomaarst. Näiteks arstib lamba pöörtõbe lambur ise omapärase meetodiga, pealuu trepaneerimise teel.

Karjuse-elu annab kahtlemata kõige parema kujutluse ungari muinasajast, kuna veel tänapäevani on püsinud päris väärtuslikke jäänuseid sellest alg-elatusviisist mõnede suurlinnade (Kecskemét, Debrecen j. n. e.) ja suurtalude (latifundiote) ühistel karjamaadel. See jäänus on aga ainult selle vanaaja kahvatu kajastus, mil see ekstensiivne vaba karjakasvatus (*szilaj*) oli maaharimisega üheväärtuseline ja oma õitseeas. See oli õigupoolest nomaadi igivana, idamaise eluviisi otsekohene järg. Seda nägi veel Petöfi ja ülistas tuhandepealist Kis-Künság'i karja („*Kis-Künságnak száz kövér gulyája*“).

See karjase äärmiselt romantiline eluviis on aga kadumas, ka isoleeritud aladel. Ungarlane harib nüüd põldu ja hoiab ainult osa oma karjast suviti karjamaal, seal muidugi, kus vastavaid ühiskarjamaid veel olemas. Peaasjalikult aga peab ta karja kodus tallis ning laudas ja paneb rohkem rõhku tõuväärtusele kui karja arvule. Keskseimaks elatusabinõuks on teravilja kasvatamine, sellele järgneb puuvili, viinamarjad, vein, aiavili, kaunvili, tubak, loomatoit, suhkru-naeris j. n. e.

Põllupidamisegi alal on veel palju primitiivset. Idapool näeme veel puust atru, puust kuid raudkatttega labidaid, hambulisi ja siledateralisi sirpe; rehepeksmine sünnib koodiga, kuna *Alföld*'is vaesema rahva juures hobustega vilja pahmatakse. Sarnastes kohtades

¹ Veszprém'i kom.



Pilt 5. Kari lamab.

Karjastest kolm kasukatega, ühel szür seljas. Taga karjaste majad.



Pilt 6. „Lakos“ keedab. Hortobágy, kom. Hajdu.

sünnib ka viljatuulamine käsitsi: visatakse kühvlitäis õhku, kusjuures tuul haganad ära puhub. Vilja jahvatamiseks on olemas terve rida mitmesuguseid veskeid. *Alföld*'is, vetekehvadel maa-aladel, on harilikud puust ehitatud hobustega tallatavad n. n. kuivad veskid (*száraz malom*) ja tuuleveskid. Suurtel jõgedel jahvatatakse ujuvate, s. o. kahele paadile kinnitatud altlöödavate veskitega. Mäestiku jõgedes on kõige sagedasemad alt- ja pealt-löödavad vesiveskid. Huvitavad on inimese tallatavad veskid hirsikoorimiseks ja paprika tampimiseks. On olemas veel õliveskid ja õunapressid õunaädika valmistamiseks.

Suurimad nisualad on teispool Tiszat *Alföld*'is. Maisi kasvatatakse kõige enam *Alföldi* lõunaosas ja *Erdély's* (= Transsilvaanias), kus maisijahust ja veest keedetud putru (*puliszka*) leiva asemel süüakse.

Üks ilusamaist ungari tulunduselu saavutusist on Doonau ja Tisza vahelise tuiskliiva vallutamine. Sellest, varemini isegi karjamaaks kõlbmatust maast on esile nõiutud puuvilja-, viinamarja- ja juurvilja-aiad. Ungari talupojad eksporteerivad sealt hiiglahulgal juurvilja, delikatess-viinamarju, salatit, kurke, paprikat, sibulaid ja meloneid. Nende ainete väljaveoga võistleb munade eksport. Suve algul pakuvad aiad suurepäralist vaadet ja äärmiselt huvitav on kohe pärast keskööd algav kollaseploomi (marilli) laat Kecskemét'i linnas, kust liivamaa ploomid juba vara voorikaupa väljamaale rändavad. Selle intensiivse aiakultuuri väljakujunemist soodustas omapärane ungari talude-asetus (*tanya-süsteem*), mis kõige selgemini nähtav paprika-põldude alal Szeged'i ümbruses.

Enne türgi valitsust, 16. aastasaja algul, oli *Alföld* asustatud tihedalt väikeste küladega, need aga hävinesid türgi sõdade aegu ja rahvas koondus hiiglaküladesse, mis rahvaarvult linnadele võrdusid. Kui rahvas jälle siirdus peajasjalikult põlluharimisele, mida suurest kaugusest teha ei saadud, asus ta uuesti suurküladest üksik-taludesse oma põldude keskele. *Alföldis* võib rongiga tundide viisi sõites silmata ümberringi ligidal ja kaugel lõpmatuid, haritud põldudega piiratud elamuid, talusid, mida vaikesel päikesepaistelisel suvekeskpäeval kangastus (*délibáb*) paljundab, tuues silmapiirile kaugeid majaderidu, linnu, loomakarju j. n. e., mille all harilikult suurte veeväljade pettepildid õõtsuvad. Kuid sarnasel talude-süsteemil on suuri puudusi, näiteks palju raskeid probleeme läbikäimises, raudtee-, posti- ning koolikorralduses j. n. e. Viimane on lahendatud

sel kombel, et ühise koolitee ääres elavad talupojad kordamööda küüdivad tee ääres elavaid lapsi. Hommikuti tulevad igast äärest lastega täidetud vankrid külakooli (*tanya*-kooli).

Rahvariided.

Ungari rahvariide ajaloo uurimine on teinud kindlaks, et ungarlaste, vähemalt härrasteklassi riietus oli Árpád'ide ajal (895—1301) üldiselt orientaalne ning sarnanes kõige enam nende türgi rahvaste ülikondadele, kes elasid iraani kultuuri mõju all. Seda tõestavad kahtlemata ka arheoloogilised leiud (vööd, pandlad, ketid, relvad j. n. e.). Mitmed kõnnete ja kangaste nimetused osutavad samuti sinna poole. Aastasadu kestnud kokkupuutumine türgi tõugu rahvas-



Pilt 7. Väikest peret Mezökövesd'ist, kom. Borsod.
Samasugused riided on ka täiskasvanutel.

tega (petšeneegid, kumaanid, tatarid, osmantürklasted) on idapärasust säilitanud ja ümbergi moodustanud. Ühelt 17. aastasaja alguse vasklõikelt loeme:

Es ist im gantzen Römschen Reich
Kein Volck den Turken mehr geleich
In rustung und complexion
Als die Ungrische manheit schon.

(„Kogu rooma riigis pole relvastuselt, välimuselt ja kombeilt ühtki türklastele nii sarnast rahvast kui ungarlased“).

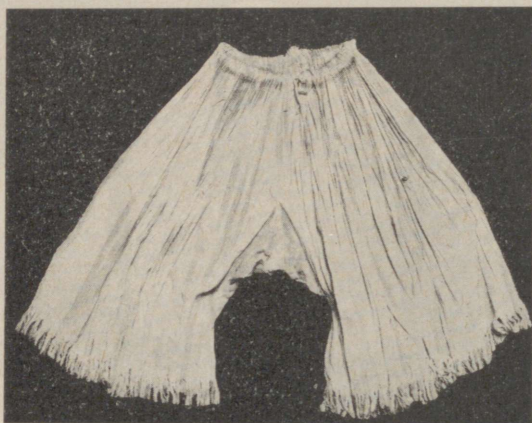


Pilt 8. Meestesärk („ing“), laiade varrukatega, rikkalikult väljameldud. Mezökövesd, kom. Borsod.

Erm: i kogudest. Särgi varruka suu on 78 sm lai.

Kestvate kokkupuudete aegu türklastega (16.—18. aastas.) võib türgi ja ungari sõdurit teineteisest eraldada ainult mütsi ehk turbani järgi. Ida-algupära ja -mõjude kõrval peame aga ka arvesse võtma, et ungarlased tuhat aastat on elanud Euroopa rahvaste keskel, kelt nad alati suuremal või vähemal määral on mõjusid vastu võtnud. Ungari rahvariided on veel tänapäevalgi riidelt, lõikelt, värvilt ja ornamentikalt niivõrt mitmekesised, et siin ainult kõige iseloomustavamaid jooni võib esitada. Alusriided on valgest linasest riidest,

üldiselt lihtsad, tikandusteta, kuigi mõnes maaosas omapäraseid, rikkalikult kaunistatud alusriideid esineb; nii näiteks *Borsod'*i komitaadis meeste- (*pildid* 7 ja 8) ja *Kolozs'*is naistesärgid. Meestesärkide varrukad olid veel hilja-aegu *Alföld'*is ja selle naabrialadel suurelt osalt värvliteta, mõnikord põlvedeni ulatuvad ja nii laiad, et nad ristloodis kõrvale sirutatud käsivarrelt maani rippusid. Meestesärgi keha on tihti nii lühike (varem oli ta seda üldiselt), et see ei ulatu nabani ja suvel särgi ning pükste väel käiva mehe keskkeha katmata on. Praegu on üldiselt moes lai varrukas, mis randme kohal värvliga lõpeb. Püksid (*gatyá*) on „tuhandevoldilised“



*Pilt 9. Volditud püksia („gatyá“). Mezökövesd, kom. Borsod.
Erm:i kogudest.*

(*ezerráncú*), nagu neid nimetatakse (*pilt* 9). Nad on tihedalt kurrutatud ja kuigi nad ulatuvad ainult põlvedeni (*pilt* 10), läheb neisse 7—8 meetrit 75 sm lausega linast riiet. Pükse hoiab üleval värvel, mis särgigi kokku tõmbab. Kuna suvel pükste ja särgi peale tõmmatakse ainult eest lahtine nõöpideta vest, on nii ungari naine kui mees sunnitud nende puhtust silmas pidama. Võõras võiks arvata, et laiu pükse kandev ungarlane (vt. veel *pildid* 3 ja 5) seelikus käib. Mõnes kohas, näiteks *Fekete-Körös*-orus ei tõmba noormehed isegi külma talveilmaga pealispükse nende linaste pükste peale. *Pusztá's* elutsev karjus, näit. *Hortobágy's*¹, võiab oma pesu rasvaga vihma

¹ *Hortobágy*-puszta on Debreczen'i linna ligidal Hajdu komitaadis.

ning söödikute vastu; need püksid on alles siis õiged püksid, kui nad jalast äravõetult kokku ei lange, vaid püsti seisma jäävad! Sama karjus kannab ka sinisevärvilisi pükse ja särki (pilt 6). Üldiselt kantakse talvel nii kitsaid pükse, et — nagu talupoeg ütleb — kirpki nende all piiksub („*méga bolha is visit alatta*“). Kitsas on

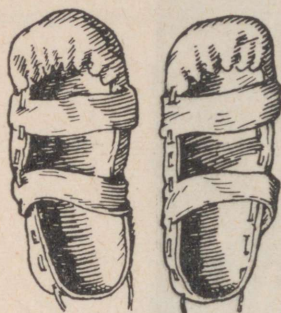


Pilt 10. Noor abielupaar. Kőröstárkány,
kom. Bihar.

Mees nahkvestiga ja volditud linasest riidest pükstega.

ka vammus (*dolmány*), mis ulatub vaevalt puusadeni. *Dunántúl*is, Alföldis ja ungari kõrgustikkude jalal tehakse vammus, vest ja püksid mustast või sinisest riidest, idas valgest või hallist kodusest kalevist. Tänapäevalgi kantakse üldiselt — peale Transsilvaania — vestidel ja vammustel suuri hõbe- või tinanööpe. Püksid on kuni all-otsadeni kitsad, sukkadega varustatud. Praegu kantakse üldiselt kangeid,

kitsaste säärtega, pahkluu kohalt voldilisi saapaid (*pilt 10*); siin ja seal leidub veel pastlaid, mis *Alföld*'i karjustel on eest ümmardatud ning nõõritud (*pilt 11*), vastandina muude rahvuste teravate, õmmeldud ninadega pasteltele. — Kübar on üldiselt väike, mõnes kohas pea ligi hoiduvate äärtega (*pildid 7 ja 10*). Seda ehivad noormehed meelsasti lillede ja sulgedega. *Alföld*'i karjused aga kannavad meelsasti laiaäärelist kaabut (vt. *pildid 3, 4 j. n. e.*) nagu maastikumaalijad, sest mõlemaile on tähtis maastikku rahulikult võida vaadelda. Talvel kannavad mehed enamasti musta, lambanahast mütsi.



*Pilt 11. Karjuste pastlad.
Alföld.*

Naised kannavad soojemate ilmadega särgi peal ainult kitsast pihikut. Seelik ulatub kohati, näit. *Alföld*'i põhjaäärel, põlvini, on lai, jällegi „tuhandevoldiline“. Paiguti kantakse 4—5 isegi 8 seelikut üle kuni seljas, mis on nähtavaks jõukuse tunnuseks (*pilt 12*). Naiste saapad olid veel hiljuti üldiselt punased, praegu on nad niisugused ainult Transsilvaania üksikuis osades. Ka mustad saapad on kadumas ja praegu kantakse — idapoolsed osad välja arvatud — kõrge säärega nõõrsaapaid või värvilisi tuhvleid. Tüdrukud

soevad juuksed ühte või kahte patsi, otsast kirju lindiga kinni sidudes. Pearätikut kannavad nad ainult kohati, eriti talvel, suviti aga kantakse laiaäärelist õlgkübarat. Naised kannavad igal pool pearätikuid (*pilt 13*). Vaheldusrikkad on noorikute peakatted. Mõnes Transsilvaania osas kannavad tüdrukud värvilisi pärgi. Saja aasta eest oli see komme veel üldine ja 17. aastas. algul oli pärg samasugune kui praegugi. Põlle kannavad naised üldiselt, paiguti aga mehedki (*pildid 7 ja 43*).

Üliriietest peame kõigepealt mainima karusnahkseid, kui tõenäoliselt kõige vanemaid riideid. Vanal ajal tarvitati nahka ilma ühegi lõiketa ülikonnaks. Ungari keskaegseis kroonikais säilinud teadete järgi on maavallutajad kandnud õlgadel pantrinahka (*kacagány*, üleviskanahk). 17. aastasaja ungari sõjamehel näeme tihti hundinahast kasukat. See kuulus ka Maria Teresia ihukaitsekaardiväe ettekirjutatud mundrisse. 1756. aastal keelas *Nagy-Kúnság*'i pealik talupoegadel kanda musta üleviskanahka (*kacagány*), sest see tegevat inimesi ainult uhkeks ning hellitatuks, mida Jumala seadused keelvat.



Pilt 12. Rahvariides neiud. Rimóc, kom. Nógrád.



Pilt 13. Rahvariides naised. Nagybátong, kom. Heves.

Üleviskenahka, *kacagány*, leiame praegu ainult suurte steppide konservatiivsete karjuste juurest, kuid mitte enam pantri-, isegi mitte hundi- nahka, vaid lambanahka. See seotakse koibipidi seljale, mõnikord kantakse ees rinnal teist samasugust. Niisugust rinna- ja seljanaha



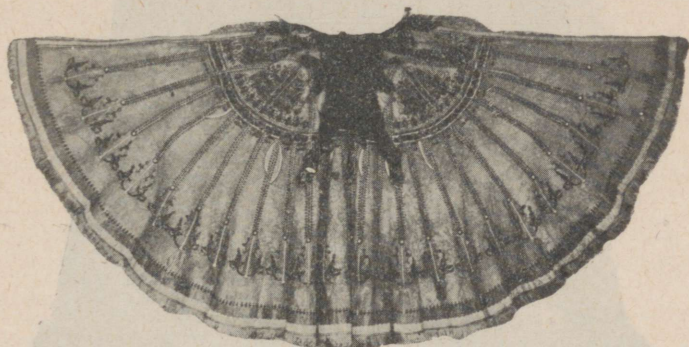
Pilt 14. Küla kohtumõistja, „suba“ seljas. Peas mustast lambanahast müts. Kecskemét, Pilis, kom. Pest.

ühendamist tuleb meelde eriti *Erdély*'s esinev sagedane kasuk-vest, mida mitte eest, vaid külje pealt kinni nõõritakse. Sarnast vesti õmbleb ka ainult ungari oma kasuksepp (*magyar szűcs*), lääneeuroopa- moeliste kasukate meistriks on aga saksa köösner (*német szucs*). Esimene neist on ungari nahaõmblus- ja ka tikanduskunsti säilitaja.

Üleviskanahk esineb aga pealegi ungari ühe uhkema kõnde, iseäranis *Alföld*'is kantava lambanahkse kasuka *suba* kraena (pildid 14—15). See tehakse mustast lambanahast ja kandja meelest on see alles siis õieti ilus, kui sel on mitte ainult koivad, vaid ka küüned küljes. *Suba* koostub kõige enam 12 lambanahast, see on teatud peleriin, varrukated, üks armastatumaid ja iseloomulikumaid ungarlase kõndeid, valgeks või pruuniks värvitud. „Tööpäevil on see argipäevariie, pühapäeval piduriie, vanadele auks, noortele ehteks, tee peal istmeks, kodu süngiks ja väljal lauaks.“ Kõige enam armastatud kõndena mainitakse seda sagedasti rahvalauluski; näit.

„*Ne félj rózsám, nem hagylak,
subám alá takarlak.*“

(Ära karda, mu kallim, ma kaitsen sind, katan sinu oma suba'ga).



Pilt 15. „Suba“ laialilaotatult. *Jászság, kom. Jász-Nagykun-Szolnok.*

Suba't kantakse karvadega sisse- või väljaspoole, talvel külma ja suvel sooja vastu. „Pööran selle nii või teisiti, suba jääb ikka suba'ks“ („*Kiforditom, beforditom, mégis suba a suba*“), ütleb ungarlane. *Suba* on jõukuse ja au tunnuseks: „Mis ta hoopleb, omal pole tal korralikku suba'tki“, on viisiks öelda. On olemas kahe-suguseid suba'sid: üks *talpig suba* („maani suba“) ja teine lühem. Ka naised kannavad subat ja eriti ilus on mustanahkne, pruuniks värvitud musta või roheline siidiga tikitud *Nagy-Künság*'ist pärit kasukas (pilt 16). 10—12 nahast koostuv suba moodustab laiali laotatuna terve suure ratta. See on üks ungari rahvariiete kunstiteoseid oma kena, hoolika löikega, iseloomuliku ungari ornamentikaga, tikanduste ning rihm-pealististega.

Peame mainima samuti väga vana, aga iseäranis teispool Tiszat praegugi kaunis tihti esineva üliriide, *guba*, mis ulatub poolde reide ja sarnaneb karusnahksele kasukale. See pole aga nahast, vaid villasest eriliselt valmistatud riidest. Sarnase riide kangur (*gubás*) koob iga koe vahele lambavillatopid kangale (*gubaposztó*) sisse.

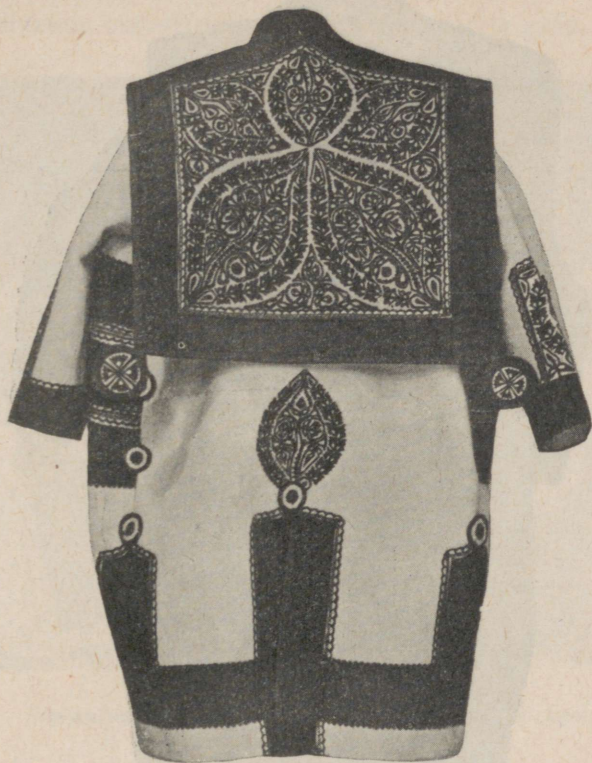


Pilt 16. Naisekasukas („kiszbunda, dézbunda“). Karcag, kom. Jász-Nagykun-Szolnok. Põhi pruun, tikandused mustad.

Guba on mustast või hallist villast, poolest saadik punase voodriga; üleval rinnal on sellel lakad ja kaela ümber vorstitaoline punasega kanditud kaelus. Kuigi sellel on varrukad, kantakse seda siiski tihti lihtsalt õlgadel. Eriti teevad nii mehed.

Lambavillast valmistatakse veel vilditaolist riiet, mida nimetatakse *szür*-, *daróc*-, *harisnya*- või *condra-posztó*'ks (*posztó* = kalev).

Sellest riidest valmistatakse m. h. üks ungarlaste iseloomustavamaid kõndeid — *szür* (pilt 4). Szüri valmistaja on szürsepp (*szürsabó*). Szür tehakse suuremalt jaolt valgest riidest, esineb aga ka musti. See ulatub allapoole põlvi, on varrukatega, väga suure kraega, nõõpida, rinna kohalt pandlaga kinnitatav. Käsi ei pisteta aga kunagi



Pilt 17. „Szür“, applitseeritud ilustustega. Kom. Bihar.

varrukatest läbi, vaid nende otsad õmmeldakse isegi tihti kokku. *Dunántúl*'is suletakse varruka suu ümmarguse ilustatud lapiga ja varrukaid tarvitatakse üldiselt siis taskuteks. Ungari rahvalaul ütleb:

„Be van az én szüröm uja kötve,
barna kislány ne kotorássz benne.“

(„Minu mantli varrukad on kinni seotud, pruun [= sõstrasilmne] neiuke ei tuhnitse seal sees“).

Kuna szür pole kehajärgi kõnne, on selle lõige lihtne, see on ruudulistest tükkidest kokku õmmeldud. Szür'i peailu seisab tikitud või riidest pealis-ehteis (pilt 17), mis asetsevad suurel krael, ees lakkadel, puusakohal ja all äärel. Kui ta väga hästi on kaunis-



Pilt 18. Rikkalikult väljaõmmeldud „szür“.

tatud, nimetatakse teda „kirjuks-szür'iks“ (cifra szür). Möödunud aastasajast on meile säilinud niisuguseid szür'e, mis üleni on kaetud kirju tikandusega (pilt 18). Kasuksepa (magyar szücs) kõrval on szür-sepp teine elukutseline ungari ornamentika säilitaja. 50—60

aasta eest töötas veel igas linnas 100—300 käsukseppa, *guba-* ja *szür-*seppa. Tänapäev on aga nende arv tublisti vähenenud ja nende ungari omapärane käsitöö välja suremas.

Niihasti nahast kui vildist valmistatud üliriided on peale eelnimetatute nii suuremääralsed, hulga vahevormide ja varjunditega, et siinkohal võimatu on neid kõiki lühidaltki mainida. Suuremal osal Transsilvaania ungarlastel puudub *suba*, *szür* ja *guba*, sellevastu



Pilt 19. Transsilvaania ungarlased rahvariietes. Torockó, kom. Torda-Aranyos.

on aga ühel ainsal külal (näit. *Torockó*¹) mõlemal sool iga vanuse, aastaaja ning erisuguse juhuse tarvis isesugune, ainult sel puhul kantav kõnne (pilt 19).

Peale ülalmainitud üliriiete, mis laiad ja enamasti üleõlavõetuna kantakse, esineb veel ilusaid, rikkalikult tikitud, vaevalt puusadeni ulatuvaid naiste pihtkasukaid *ködmön* (pilt 20), sama ka meeste omi (*bekecs*), ilustatud värviliste rihmpealististega (pilt 21).

¹ *Torockó*: küla Torda-Aranyos komitaadis.



a



b

Pilt 20. Naiste pihtkasukas („asszonyködmön“). Kom. Békés.
Erm:i kogust.

Kasukas on seemis-lambanahast, ilustatud mitmevärviliste väljaõmbluste nahkribade ja punutistega. Selja peale alläärde on õmmeldud: Róka P. 1886. Roszkos Judit.



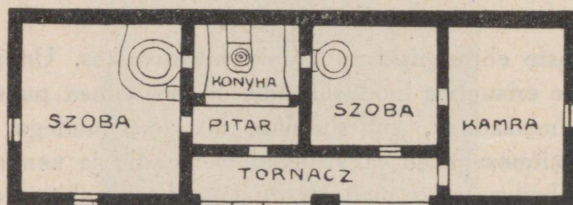
Pilt 21. Mehe kasukas („bekecs“) nahkpealististega ja tikandustega. Hajduság, Tiszántúl.

Põhi on pruun, ilustused rohelised, mustad, punased ja valged.

Ehitused.

Ungarlaste ehitusviiski on kaunis vaheldusrikas. Ungarluse üksikute rühmade erisugune looduslik ümbrus (madalmaa puuta ja kivita, kõrgmaa lehtmetsadega, sub-alpiinide ala okaspuudega, kivirikkad mäestikud), mitmesugused rahvuslikud elemendid ja nendega seotud erisugused tehnika- ning maitsetraditsioonid, siis ehitajate tulunduslikud olud — kõik see on põhjustanud niihästi põhiplaanis kui ehitusviisis mitmesuguseid tüüpe. Neid vorme pole kindlasti kaasa toonud ungarlased, kes jahimeeste, kalurite ja karjustena elasid pustas kergeis, liikuvais elamuis, nagu niisuguseid näha võime kergeis, pilliroost või vitsadest kenasti pununud karjusemajades nüüdseil ungari suurkarjamail. Praeguse ehitusviisi on ungarlased oluliselt omandanud nüüdsele kodumaal, mida tõendavad ehituste üksikute osade nimetused. See käib eriti elumajade kohta, kuna muid taluehitusi rahvateadus pole seni veel põhjalikumalt uurinud.

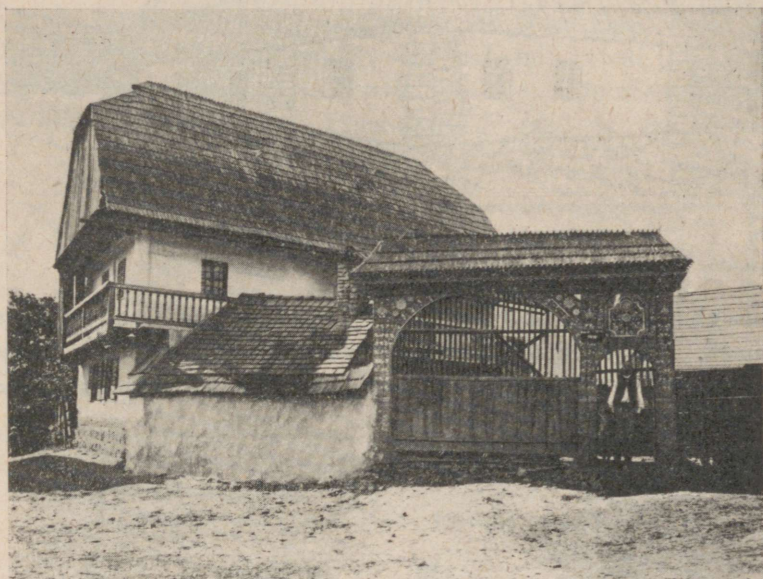
Seinte ehitusmaterjaliks on, geograafilise asukoha järgi, pilliroog, vitsad, palgid, kuivatatud või põletatud savi ja kivi. Alles 100 aastat tagasi ehitati veel ainu-üksi vitsadest seal, kus praegu leiame vaid telliskiviehitusi. Vitsad näikse olnud kõige tavalisemaks ehitusaineks ja nimelt nii, et lattidest tehtud ehituse võre vitstega ära punuti



Pilt 22. Savist elumaja, hoovipoolne vaade ja põhiplaan. Karcag, kom. Jász-Nagykun-Szolnok.

(nagu karjusteleeris osalt samuti punutud tarad *cserény*), ja siis sees- ja väljaspoolt savitati. Pilliroog-ehitused on oluliselt samasugused. *Alföldi* majadest, mis enne jõgede reguleerimist sagedasti üle ujutati, pääsis sel teel vähemalt kere, ka siis kui vesi savi ära uhtus. Kirikuidki on sel viisil ehitatud.

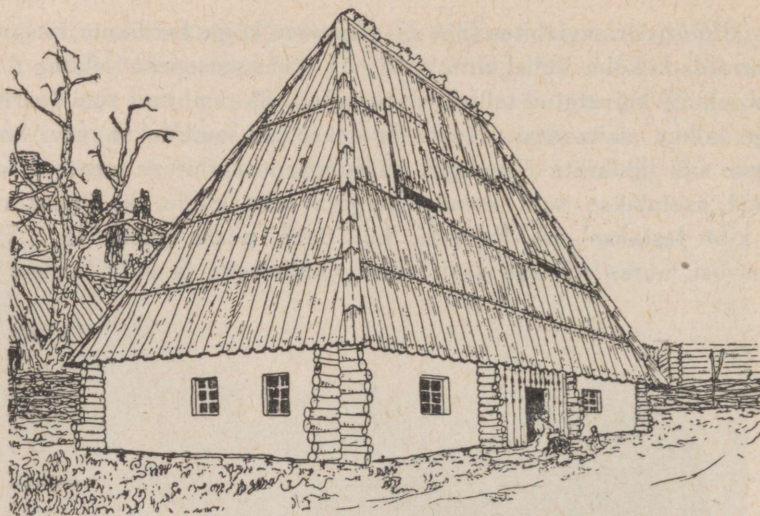
Alföldis on saviehitus (pilt 22) tänapäev kõige harilikum, kusjuures võib eraldada kolm üldist ehitusviisi: 1) „pääsukesepesa“-ehitus (*fecs-kerakás*), 2) kuivatatud telliskivi (*vájog*) ja 3) tambitud sein (*vertfal*). Kõige kolme ehitusviisi juures segatakse ja tambitakse savi kokku aganate või lühikeste õlgedega. Pääsukesepesa-ehituse meetodi tarvitamisel asetatakse savi kohale hargiga kiht kihile, kusjuures enne üks kiht lastakse ära kuivada, kui teine peale pannakse. Teise ehitusviisi juures tehakse savi telliskivikujuliseks ja kuivatatakse siis



[Pilt 23. Székli elumaja ja ilustatud hoovivärv. Kom. Udvarhely.
Maja on puust ehitatud ja krohvitud.

õhulistes lõövides, pärast ehitatakse nagu telliskivihooned. Kolmanda meetodi abil tambitakse savi nagu betoon kahe laua vahele, mis pärast tampimist ning kuivamist ülemale tõstetakse ja jälle täidetakse ning tambitakse. Seda viisi läheb töö ikka edasi. Savist võib ehitada ainult suvise kuiva ilmaga.

Palkidest raiutud hooneid ehitatakse tänapäev peajasjalikult Erdély's (pilt 23). Väliselt eraldub sarnane ehitus vaevalt eelmisest, sest ka siin savitatakse väheste eranditega seinad seest ja väljaspoolt. Ainult välised palkide väljaulatuvad otsad annavad tun-



Pilt 24. Székli elumaja, kom. Csík.

nistust ehitusmaterjalist (pilt 24). Telliskivisein esineb peamiselt jõukamail. Kivist ehitatakse eriti paealal, nimelt *Erdély's* ja *Dunán-túl'*is. Klassiline kiviehituste-ala on *Bakony*-metsade ümbrus (pilt 25).



Pilt 25. Kivist elumaja pilliroost katusega. Balatonfőkajár, kom. Veszprém.

Katused on ilma viiluta, poole või täie viiluga. Katusematerjaliks on õlg ja pilliroog, puuehituste alal aga lauad ja sindlid. Praegu on eriti *Székelység*'is võrdlemisi sagedased ka telliskivikatused.

Põhiplaanil domineerib praegu see tüüp, kus keskele on asetatud koda (*pitvar*) või köök või mõlemad korraga (*pilt 26*). Tänavapoolses otsas on „puhas kamber“ (*tiszta szoba*), e. „suur tuba“ (*nagy ház*), teisel pool otsas elutuba e. „väike tuba“ (*kis ház*), kus töötatakse. Kohati erilise ruumi puudumisel on see ka tagavaratoaks. Piki maja, õuepoolisel küljel, on kitsam või laiem katusealune „käik, varikatus, koridor“ (*tornác, gádor, ámbitus*), mis kohati (*Dunántúl*'is) ja *Székelység*'is) jätkub ka piki maja otskülge. Elutubadel on harilikult üks aken õuepoolisel küljel (*pilt 22* jne.) ja üks kummaski

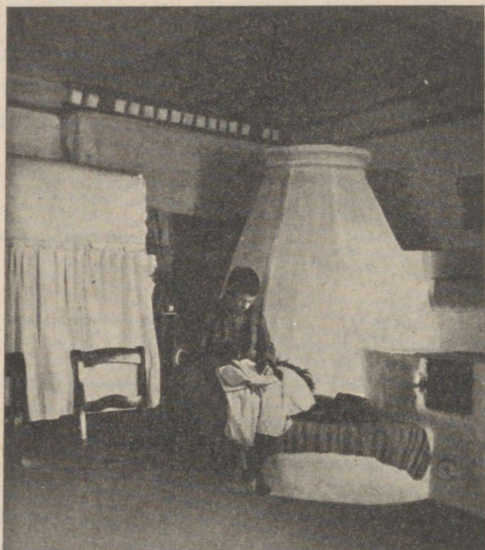


Pilt 26. Elumaja Suur-Kumaanias.

Sarnased kolmest ruumist koosnevad elumajad on üldised kehvematel elanikkudel Suur-Kumaanias. *Szoba* = tuba; *pitvar* = eeskoda; *tornác* = käik. Eeskojas asub taga köök (*konyha*), kust ka tubade ahjukord köetakse. „Käik“ on teisest otsast lahtine ulualune, mille räästas toetatud sammastega.

otsas. Otsaknad pole vits- ega savimajades mitte seina keskele tehtud, vaid õuepoolsele nurgale lähemale, sest keskseinas on maasse löödud sarnas (*ágasfa, szelemenágas*), katuse haripalgi jaoks. Uuemais ehitustes ja muust materjalist majades on esiküljel harilikult kaks akent. Kojast läheb, õuepoolsele seinale lähemal, kaks ust, üks paremale ja teine pahemale poole. Toas on ukse-seina laiemasse osasse tehtud tulease. *Alföldis* on ahi (*búbos*) kuhjakujuline, vitstest võrele savist tehtud (*pilt 27*). Ahjusuu on kojas, kust ahju hangutäite kaupa õlgedega köetakse. Kus küllaldaselt põletispuid saadaval, seal on ahi õigupärast ainult kolle, mille ülalpool on jalgelseisev nelinurkne kumm klaasitatud kahvlitest tehtud või vitstest punutud ning savitatud. Koldel põleb lahtine tuli. Mõlemad tüübid tehakse savist või kividest ehitatud kõrgemale või madalamale

alusele. Ahju ja tagaseina vahel on harilikult magamisase (*sut, gócmegé*). Ukse vastas on esiküljeaken, selle kõrval nurgas seisab pikk, otstugedega pink, mille ees laud ja selle kohal rippuv laelamp. Pika seina ääres on näha veel üks või kaks sängi ja nende ees toolid. Voodi otsa ees, või selle ja laua vahel on kirstud. Laua kohal seintel on nõuderiulid, kuhu eriti *Erdély's* on asetatud ritta suurel hulgal ilustatud vaagnad ja kruusid (*pilt 28*).



Pilt 27. Kuhjataoline toaahi, kom. Hajdu.
Ahju köetakse eeskojast. Ahju küljes on näha pliit. Ümber ahju käib müüritud pink. Pahe-
mal kõrgeks kuhjatud voodi.

*Dunántúl*ile on tüübiline „suitsumaja“ (*füstös ház*). Niisugusel hoonel läheb igast ruumist üks otsekohe õue. Sel teel püütakse elutube suitsu eest hoida, sest keskel, köögis oleval ahjul puudub korsten ja suits valgub uksest välja. Mitmes kohas ulatub suitsujuhe ainult lakka, kust katuses olevatest aukudest suits tee välja otsib.

Maja on seest ja väljaspoolt savitatud ning valgeks lubjatud. Samuti on lubjatud ka kuhjakujuline saviahi. Seinte puhtuse eest hoolitseb ungari naine nagu oma silmaterat eest.

Ehituselt eriti huvitav tüüp on *székl'ite*-maja, mille keskel on eeskoda (*eresz*) ja selle mõlemal pool toad. *Eresz* on maja pikal küljel ainult laudadega kaetud, ja küünib tubade seinte liinist natuke välja. Sel ei ole ühtegi päris akent, suvel peetakse uks lahti, talvel saab ta nõrka valgust vertikaalselt asetatud, ilusasti lõigatud seinalaudade vahedest (pilt 24).

Nagu me ei suuda siinkohal üksikasjaliselt käsitleda ungari eluhoone tüüpe, nii on ka raske lühidalt iseloomustada kõrvalhoonete suurt mitmekesisidust. Loomulikult muutuvad need looduslikust

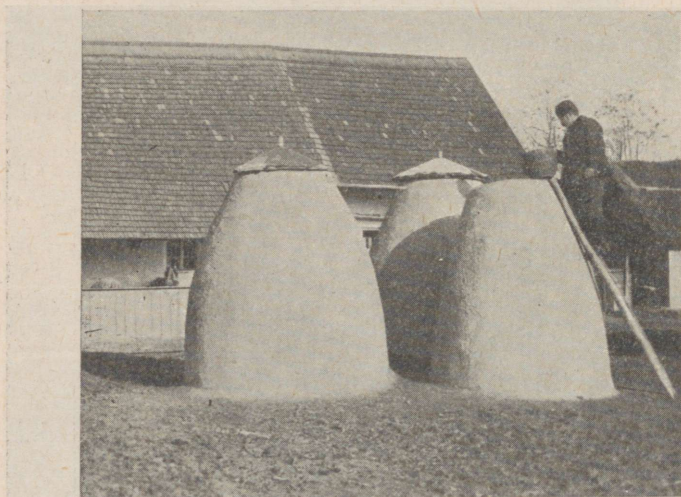


Pilt. 28. Toa püranurk. Kalotaszeg, kom. Kolozs.

Seintel ridades taldrikud ja kruusid.

ümbrusest tingitud erisugustes tulundusoludes. Mäestiku karjusrahvas kogub kõrvalhoonete lakkadesse loomade talvise toidu: heinad, samuti ka õled. Selletõttu on näit. *székl'ite* küün (tall ja viljaait *csür*) palju suurem kui eluhoone. See on kõrge monumentaalne ehitus, mille lakas peremees hoiab heinu ja peksmata vilja. Talviseks viljapeksuks on tal selles hoones samuti rehealune, kust isegi hobuse ja vankriga vabalt võib läbi sõita. Sellevastu hoiab *Alföldi* ungarlane suurema jao oma karjast (sarvloomad, hobused, sead) isegi talvel lahtise taeva all. Sarnast karja kutsutakse metsikusk

(*szilaj*). Ainult lammastele on ehitatud primitiivsed laudad, kuna kõik teised talvitavad pustas ja peavad leppima kõige rohkem vitstest või pilliroost punutud tuulevarjuga või algelise lahtise katusealusega. Hoolimata sellest, et tänapäev Alföldis põllumajandus arenenud ja *szilaj*-karjandus peaaegu kadunud, leiame siiski huvitavaid jäänuseid primitiivseist kõrvalhooneist, mis tehtud suurelt osalt pilliroost või vitstest. Seal on veel alal hoidunud jälgi tuleasemega (*tűzelős ól*) tallidest, mis osutab tollesse algaega, mil peremees (talvel) elas osa karjaga üheskoos. Praegu on aga põllumajandus Alföldis



Pilt 29. Savist ehitatud viljakummid. Szegvar, kom. Csongrád.

kõrgele arenenud; nii on jõukamail talupoegadel tallides isegi elektrivalgus.

Mäestiku-alade ungarlased hoiavad oma kehvi viljatagavaru hoolega küünides ja pärast peksmist kodus kirstudes. Alföldis aga kohtame veel heinakuhjataolisi valgeks lubjatud saviehitusi, kuhu vili ülevalt uksest sisse puistatakse (pilt 29). Oli olemas varem ka selletaolisi maaaluseid ehitusi, mis peale väljakaevamist seest ära põletati ja kus vilja alal hoiti. Iseäranis vanadel tormistel aegadel olid kasulikud sarnased koopad või augud, millesse vili õle- ja heinavirna alla peideti, türgi ja saksa sunnivõtmiste ehk lihtsalt öeldud röövimiste eest.

Enam kui üks ungari maakoht (*Eger, Tokaj, Hegyalja, Balaton*) valmistab peajasjalikult veini. Neil aladel esineb mitmesugustes tüüpides veinikeldreid ja kodu-vabrikuid.

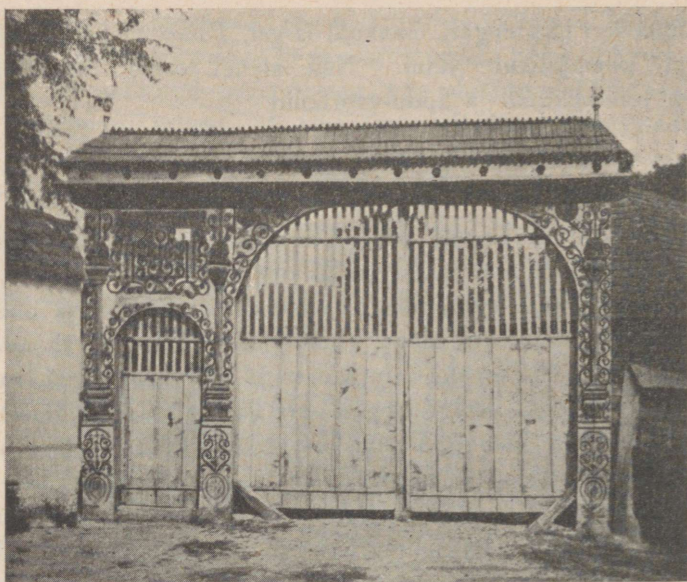
Rahvakunst¹.

Ungari on rahvakunsti poolest kindlasti esimesi maid Euroopas. Seda on kõigepealt arendanud rikkalikult ungarlaste andekus, nende kalduvus idamaistele toredatele, värviküllastele asjadele ja ühevõrdne läbikäimine nii lääne kui idaga. Ungarlase ülikonnas tähendab näiteks teatav värv, üks ainuke joon või lõige sagedasti slaavi, rumeenia või raitsi² algupära. Kuigi Ungari rahvakunst idapoolseimast *Csik*'i komitaadist alates, läänepoolseima *Sopron*'i komitaadiga lõpetades, moodustabki silmapaistva ühtluse, on eelnimetatud tegurite mõjul moodustunud kohalikke rühmi, mil on omad isäraldused, nii nagu ühises ungari keeles on mitmesugused murded. Sellest vaheldusrikkast, värvirohkest rahvakunstist saame viskelise ülevaate jaotades selle tooresainete järgi rühmadesse ning kõneldes eraldi sellest, mis osa etendab temas puu, nahk, vill, kanep, kont, sarv, kivi ja savi ja viimati tõmmates mõned ungari ornamentikale kõige iseloomustavamad jooned.

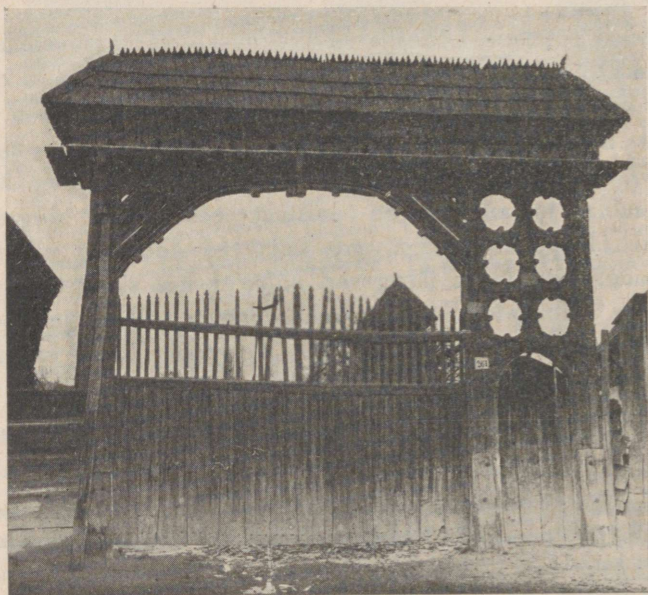
Esiteks võetagu kõnealla p u u kunst. Transsilvaanlased on osavad oma puumaju ilustama. Hästi kaunistatakse maja ots, ulu- alune ja kõigepealt väravad. Ehituskunsti haripunktiks on székl'ite rikkalikult ilustatud suured väravad, mis kohati üle maalitakse (*pildid 30, 31*), ja gootika jooni osutav puukirik ning kellatorn. Transdanuubia ungarlased on teistest ees oma kõrgreljeefselt nikerdatud mööbli-ilustustega, mis esinevad toolidel, pildiraamidil piibuvarnadel jne. Neile järgnevad *palóc*'id, kes silma torkavad eriti originaalsete läbistatud figuraal-nikerdustega pingi- ja tooli-seljatugedel, lusikavartel ja nõuderiulitel. Teispool Tiszat valmistatakse peenemaitselist reljeefselt nikerdatud ning ühtlasi maalitud mööblit. Maa ida-poolne osa on muust ees mööblimaalimise oskuselt, olgugi

¹ Transsilvaania ungarlaste rahvakunsti üle on ka soomekeelses tõlkes ilmunud värviliste piltidega vihk: Pál Petri — Károly Viski, Transsilvaanian unkarilaisten kansantaide. Helsinki 1920.

² „Raitsideks“ (*rác*) nimetavad ungarlased Slavoonia ja Ala-Ungari õigusulisi serblasi.



Pilt 30. Hoovivärv, lõigetega ja värvitud ilustustega. Székliid,
Remete, kom. Udvarhely.
Värava räästa all on tuvide pesad.

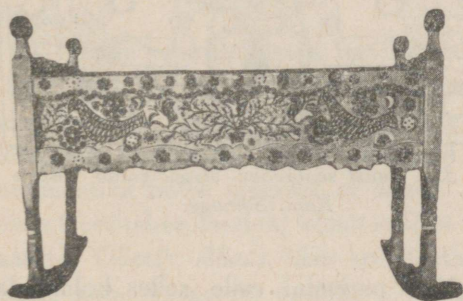


Pilt 31. Hoovivärv. Székliid, Dálnok, kom. Háromszék.

et maalimine esineb kogu maal (*pilt 33*). Paiguti teevad seda küla-
 naised. Üks ilusamaid ja maal üldiseid esemeid on kirju, lilleliselt
 maalitud veimekirst, n. n. *tulipántos láda*; see peab eriti ilus olema,
 sest pulmapäeval või enne kantakse seda
 ringi mõrsja kaasavaraga. Ka hulgalised
 puust valmistatud põllumajandusriistad on
 rikkalikult ilustatud (ike, reha, kõblas-
 puhasti jne.), seda enam veel maja-asjad
 (kangaspuud, kedrapuud, värtnad, pesu-
 kurikad jne.), iseäranis need, mida mehed
 naistele nikerdavad. Üpris omapärane
 on karjusrahva kunst. Suurimad meistrid
 sel alal on lamburid, kel seks rohkem
 aega jätkub, kuna hobuse-, veiste- ja sea-
 karjustel selleks vähem mahti üle jääb.
 Transdanuublased on peasjalikult tuntud
 taskupeeglite, habemenoatooside, lamburi
 konkskeppide (*pilt 34*), soolavakkade, tiku-
 tooside ja keppide nikerdajad, tihti kasu-
 tades motiivideks figuraalseid hulkuri-
 (*betyár*) ning lamburielu stseene. Tehnili-
 sest küljest vaadates on tähelepandav
 ainult selles maanurgas üldiselt tarvitav
 intarsia ehk emaileerimine, n. n. *spanyo-
 lozás*, mis nii sünnib, et puusse lõigatud
 kirjad täidetakse värvilise
 kirjalakiga. Erilist tähelepanu vääri-
 vad puutööde hulgas székli-
 te puust profileeritud hauasambad (*kopjafa*) ja samasugused nikerdused
 Alföldis (*pilt 36*).



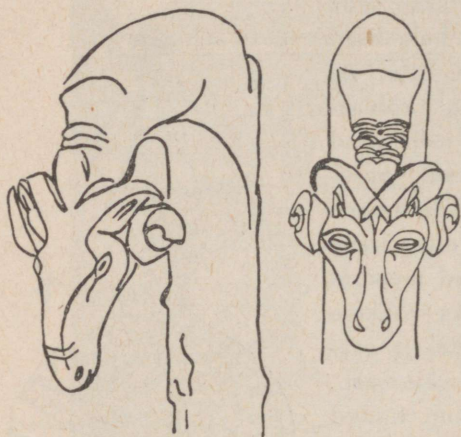
*Pilt 32. Orneeritud kõrvits-
 pudel. Sárköz, kom. Tolna.*



*Pilt 33. Lapsehäll, värvitud ilustustega.
 Kalotaszeg, kom. Kolozs.*

Naha tööde meistri-
 teks on Alföldi karjused, kes
 hiilgavad rihmpunustistega,
 mille tehnika kaunis kõrgele
 on arenenud, edasi nahk-
 narmaste, nahkpitside, see-
 misnahast ilustuste, nõõride
 (*szironyozás*), kottide, noa-
 tuppede, piitsade (*pilt 37*),
 hobuseriistade ja mantlirih-
 made valmistamises. Nagu

eel juba tähendatud, hiilgab naha applitseerimises ja tikkimises „ungari kasuksepp“. *Szür*-mantel on Mátra-mäestikuk kõige enam kaunistatud ja üldse Alföldis rikkalikult tikitud (pildid 4 ja 18).



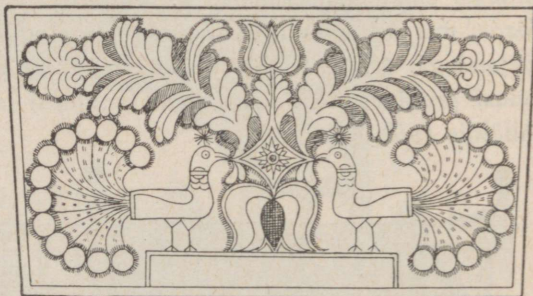
Pilt 34. Lamburi kepi väljalõigatud käepide. Kom. Somogy.

Idapool on moes riided väljalõigatud erisugustes värvides „lilled“ (*posztóvirág*), mida mantlile peale õmmeldakse (pilt 17).

Lõuendile tikkimine on naiste töö. Nime-tasime, et pesu on üldiselt lihtne, kuigi mõnedes komitaatides (*Baranya, Borsod, Kolozs, Torda-Aranyos* jne.) leiame väga ilusasti tikitud särke. Igal pool maal, ka Transsilvaanias, oli ja on veel praegu moeks padjatsi rikkalikult tikkida. Sarnaseid patju on 6–9 tükki

talupoja võorastetoa kõrgelt-üleskuhjatud voodis. Samasuguste tikandustega rätikud ripuvad laialilaotatult pesuvarnas. Transsilvaanias on eriti ilustatud külalisvoodi linane kate, mõnikord laudlinagi. Lõuendi

tikandused on kolmesugused: *szálán-varrott* („lõngu lugev“; pilt 38) näit. ristpiste, läbistatud ehk azuurtikandus ja *írásos*-, s. o. kirjatud tikandus (pildid 39, 40 ja 42). Viimase jaoks joonistavad vanad naised vabalt, ilma eeskirjata, riidele nõega, hanesule abil mustri. Ungari oma-



Pilt 35. Luust soolavaka sisselõigatud ilustus. Kom. Somogy.

pärane lillornamentika tuleb kõige paremini esile selles kolmandas tikandusviisis. Nii töötab ka kasuksepp ja *szür*sepp; viimases tikandusviisis on kuulsad komitaadid *Tolna, Borsod, Kolozs, Torda-*

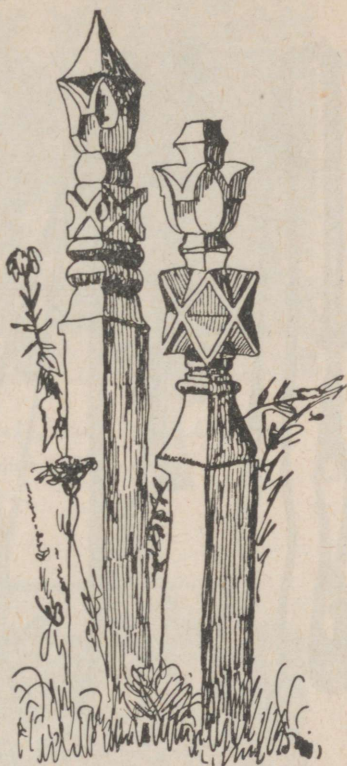
Aranyos, edasi székitemaa lääneosa ja omalajal ka Alföld. Harrastatakse ka tüllile tikkimist, *Kolozs'*is mörshaloorile, *Tolna's* tanule (pilt 41). Transdanuubias pannakse tüllile peale õhuke valge linane riie.

Kondi- ja sarvtööstuses paistavad silma jahimehed oma rohusarvedega ja eriti karjused. Väga peenelt ja hästi on töötatud soolatoosid, jooginõud, seakarjuse sarv jne. Need on kuumuses kujustatud, nikerdatud ja vahaga inkrusteeritud või mingisuguse vedelikuga, näit. vitriooliga kollaseks etsitud. Neist on Alföldist ja eriti Transdanuubiast meisterlikke eksemplare (pilt 35).

Metalltööde alal on tähelepandav vasevalamine (kirves, *fokos*-käsikirves) ning inglistinavalamine (intarsia). Iseäranis karjased valmistavad sarnasel teel ilusaid piitsavarsi, lamburi-kirveid, keppe jne.

Kivi — ehitusmaterjalina — tarvatakse erilise osavusega Transdanuubias arkaadlikkudes ilusasti profileeritud ulualuse-sammastes. *Erdély's* raiutakse alabastrist värtnaketri. Madalmaa põhjaäärel, *Palóc'*is, tehakse maja esiküljele maitserikkaid müüri lubjast ilustusi. Hästi raiutud hauakivi esineb peaasjalikult Transdanuubias ja Transilvaanias.

Nõude valmistamiseks tarvitavat savi leidub paremas või halvemas headuses üle kogu maa. Igas maakonnas leiame enam-vähem arenenud savipõlvitööstuse keskusi, kuigi ornamentika mitte igalpool ei õitse. Ilusamaid esemeid sellelt alalt produtseeritakse loodes, komitaatides *Nyitra*, *Pozsony*, põhjas komitaatides *Gömör*, *Abauj*, idas komitaatides *Torda*, *Kolosz*, *Udvarhely*, läänes kom. *Veszprém* (pildid 19, 28 ja 44). Tänapäeva — plekk- ja raudnõude ajajärgu — kunstisapind ei küüni vanale endisele lähedalegi. Vanade, suurepäraselt tinaga emaileeritud ja pintsliga maalitud



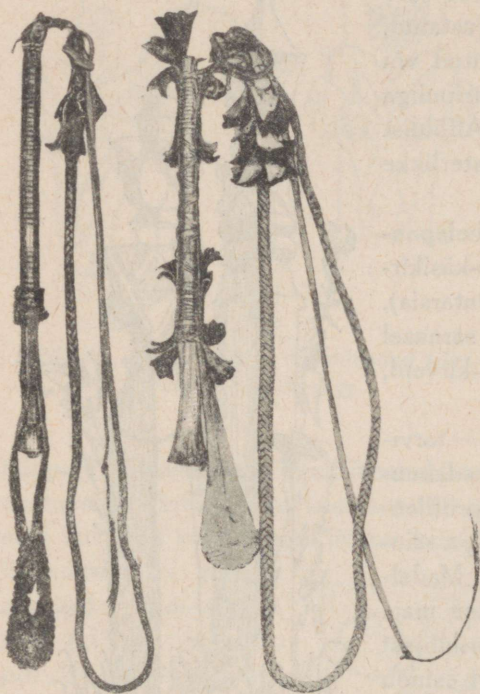
Pilt 36. Paar hauasammast.
Homorodalmás, kom. Udvarhely.

nõude asemele on nüüd astunud hooletult ilustatud, tinaga klaasitud asjad. Keraamika-tööstuses on mõned maa-alad palju juurde õppinud sinna asunud läänemeistritelt. Siin on mõeldud eeskätt Lõuna-Tiroolist Böömimaale ja sealt edasi Ungarisse, *Nyitra* komitaati, sealt hiljemini habsburgide jätkuva tagakiusamise tõttu Transsilvaania vürstkonda põgenenud habaane (anabaptistid?), keda 17. ja 18. aasta-

sajal ungari keeli „uuteks kristlasteks“ *új keresztyének* nimetati. Nad sulasid kohapealseisse elanikkudesse.

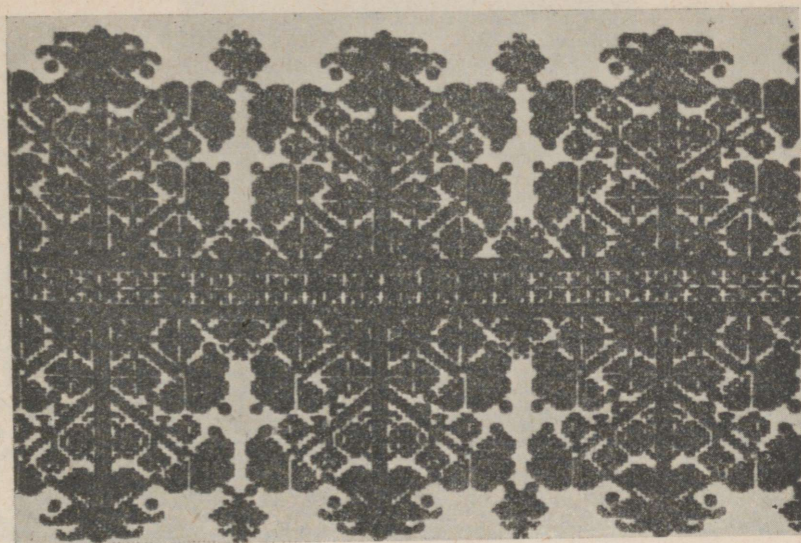
Rahvakommetest tingitud rahvakunsti-toodetest peame nimetama ülestõusmise pühade munade maalist (*pilt 43*). See on üks rikkamaid ungari õitsva ornamentika alu. Joonistatakse keedetud munale sooja vahaga ja kastetakse siis külma värvi (batik-tehnika).

Ornamentaalseste motiivide allikaks on olnud ungarlastele lilleaed, peasjalikult roosid. Need esinevad lõpmatus teiseid, skematiseeritult, tuletades kõige iseloomulikumais variatsioonnes meelde paabulinu-sule värviratast. Ungari rahva-

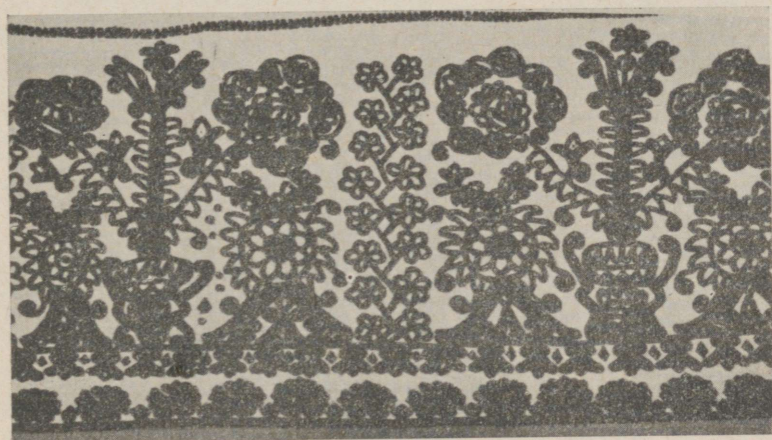


Pilt 37. Piits („karikás“). Tiszántul.

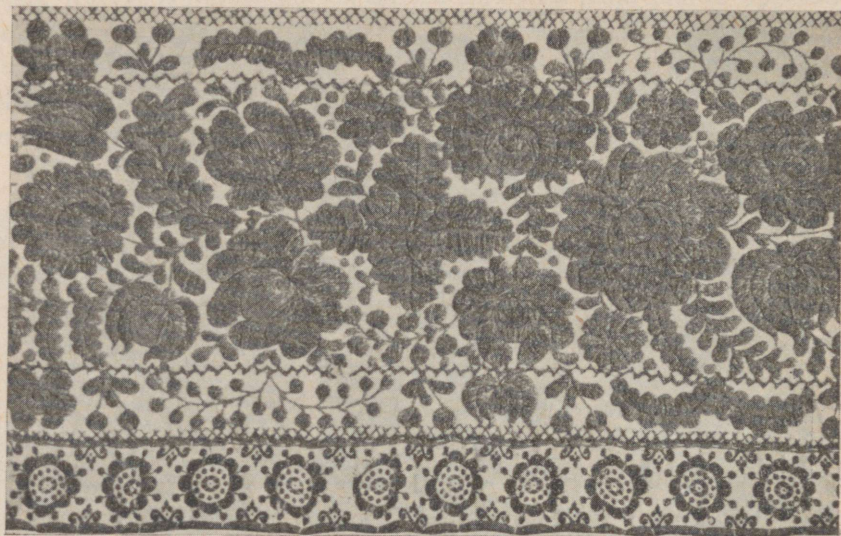
kunst tarvitab rohkesti, eriti pinna täiteks, tihedalt asetatud rosmaariinilehti. Peale nende on sagedased: tulbid, liiliad, nelgid, rukkililled, maikellukesed. Loomariigist on laululinnud, tuvi ja hirv kõige armatatumad. Transdanubia karjus kujutab oma kariloomi; ka inimese kujutus on selles maaosas üldine, eriti karjuse- ja hulkurielu (*betyár*) stseenides. Ungari rahvakunst ei armasta laiu pindu hõredalt laiail pillatud ornamentidega. Lilli on tihedalt ja värvirikalt (*pilt 42 j. t.*), ning niisugustele kohtadele paigutatud, kust nad hästi silma püstitavad. Kirjad on kobarasse koondatud ja nende ümber jäetakse



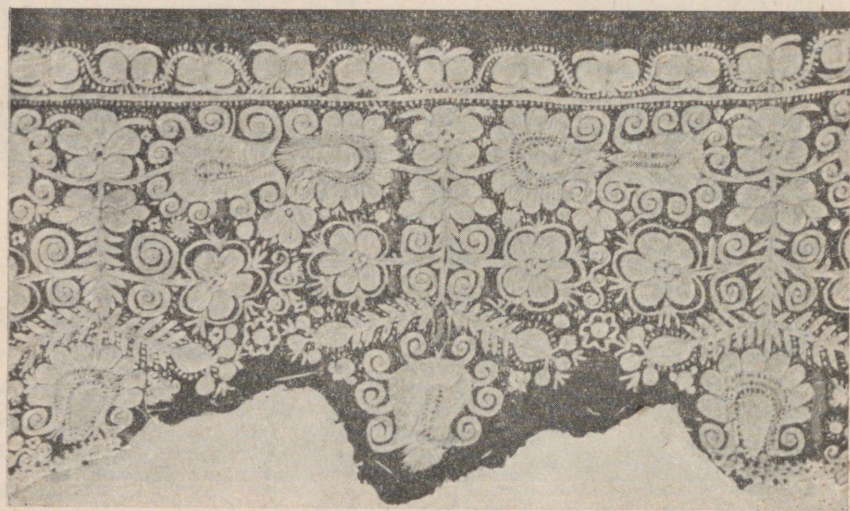
Pilt 38. „Szálánvarrott”-tikandus. Torockó, kom. Torda-Aranyos.
Riie linane. Kiri punane, sinine või must.



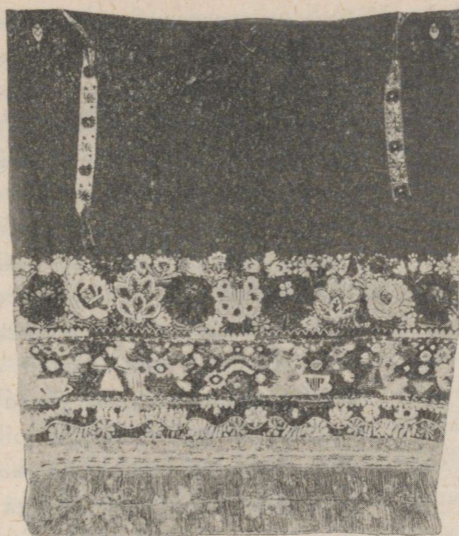
Pilt 39. „Irasos”-tikandus. Kalotaszeg, kom. Kolozs.
Riie linane. Kiri punane, sinine või must.



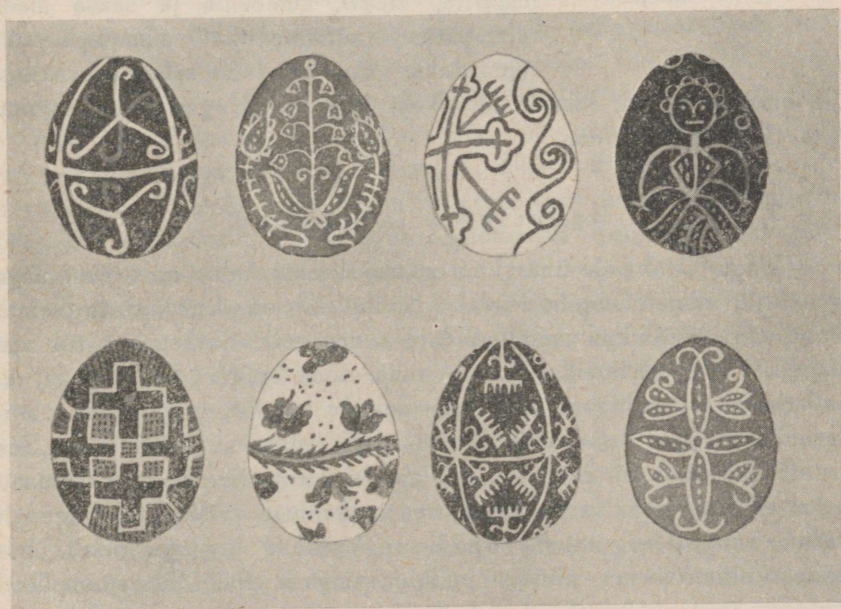
Pilt 40. Tikandus. Mezökövesd, kom. Borsod.



Pilt 41. Tanutikandus, valge lõngaga mustale tüllile. Sárköz, kom. Tolna.



Pilt 42. Meeste pöll. Mezökövesd, kom. Borsod.
Erm : i kogust.



Pilt 43. Lihavõttemunad.

suured tühjad alad. Vööras on ornamenti raamimine. Ornament ei armasta naturalistlikku kujutust, kuid ta ei ole skematiseeritud ka tundmatu-



Pilt 44. Savipott,
kom. Kolozs.

tuseni. Värvid on primaarsed, šateerimata, ehk küll mineviku kohta *Alföld*'is ka sellest on näiteid. Jõuame värvides omapäraste äärmusteni: tarvitatakse kas ainult üht värvi, valget, musta, punast, sinist, rohelist, või esineb samal pinnal kõige kiirgavamad värvirikkust. *Kolozs*'i tikandused (*varrotas*) on kas punased, sinised või mustad, kuid möršjaloori tikandus on säravalt kirju. *Jászság*'i lambanahkne kasukas (*suba*) on rohelisega tikitud, *Nagy-Kúnság*'i pihtkasukas must. Sellevastu on naabruses kasukaid ja *szürmantle*id, mis 6—14 värviga tikitud. Edasi mainitagu ornamentika iseloomujoontest: ungari rahvakunst ei armasta usundilisi jooni, sel puuduvad ornamentaalse elemendina rist, krutsifiks, piiblimotiivid ja sümbolid, mis on naabrite, slaavi, rumeenia ja saksa alade rahvapärase ornamentika silmatorkavaiks tunnusteks. Puuduvad ka saksa rahvakun-

stile omased majad, lossid, tornid ja kirikud. Ungari vappi tarvitatakse küll ornamendina.

Rahvaluule ja kombed.

Ungarlastel pole ühtegi nii suurejoonelist rahvaluule-teost nagu soomlasil, nimelt eepilisel alal. Nähtavasti on 12. aastas, olemas olnud värsimõõduline eepiline luule, mis sellest näha, et tol ajal elanud ungari kroonikakirjutaja oma tööd põhjendab sellega, et ungarlastel ei kõlbavat oma esivanemate suurtegeusid õppida petlikest talupoegade muinasjuttudest ning naiivseist lauludest. See kroonikakirjutaja oli preester, tol ajal veel rahvale vööra, väljamaalt kutsutud vaimuliku ordu liige, kes paganluse mälestistele ägedalt kallale tungis, ergutatult Árpádi-soo esimese kuninga poolt, kes lääne kultuurivorme püüdis pookida ungari ellu. Suurejoonelised fantaasia toidetud eepilised teosed ei vasta pusta rahva iseloomule, kes temale omase kainusega pigemini tegusid täide saatis, kui neist laulis.

On aga olemas ilusaid ümmardatud romansse, kõige kainemas Alföldiski, kuid iseäranis tähelepandavad on Transsilvaania mägedest põlvnevad müstilised, sünged, sõnaahtrad, kiiretempolised ballaadid, mis meelde tuletavad kõige ilusamaid šoti näiteid. Pole mitte juhus, et ungarlane Arany János on ballaadide Shakespeare'iks saanud. Kuna ungari luule ja romansid esinevad värssides ning riimis, pole székl'ite ballaadil neid mitte, sel on ainult mõtterütm. Nende ballaadide iseloomustuseks on individualism, mis teemade valiku piirab kitsa perekonnaraamiga. Pole mingisugust detaljeerimist ega peatust, mille tõttu ballaadi käik on üllatavalt kiire nagu äike.

Ungari mütoloogia hävitati ühes eepika kujunemisega ja praegu võib ainult folkloristliku uurimuse kehvade tagajärgedega midagi rekonstrueerida. Ungari mütoloogia on vastu võtnud, juba enne praegusele kodumaale tulekut, osalt iraani, osalt türki mõjusid. Kahtlemata on nad kaasa toonud mingisuguse šamanismi. Šamaanid olid mängumehed, kes praegugi veel rahvaomasel kombel, suure käraga jõulude ajal ümber käivad kepiga, mille küljes ketid kõlisevad, ja trummitaolise mänguriistaga põristades; improviseeritud luuletuste refräänis kordavad nad nõiasõnu. On olemas ka lastelaule, mis viledega, trummidega, pillidega (*síppal, dobbal, nádihegedüvel*) terveks teevad, nagu idaski šamaan sellega oma nõidumist algab. Gaspar Heltai teeb osutusi sinnapoole, kui ta 16. aastal keskel oma dialoogis joomise hädaohust kirjutab, et peale jõulu algavad kuradi suured pidustused: *regös-ök*-nädal, mil selle vana rahvakombe kujutajad ning austajad majast majja käivad. Elav ungari keel mainib veel praegu „ungarlaste jumalat“ (*magyarok istene*), „jumala noolt“ (*isten nyila*), „emamaad“ (*anyaföld földanya*), millest viimane ka 16. aastajal teatud osa etendab ühes nõialoos, mis algab: Emamaa, sulle ütlen jne. Selle nõialoo kõrval on aga üks niisugune, mille sissejuhatuses juba Kristus esineb. Neil sõnadel on mingisugust sarnadust eesti või soome lugudega: „Luu luule, veri verele, liige liikmele, just nagu liim neid kokku tõmbaks.“ On veel teadmata, kas see on jäänud muinasajast ungarlastele, või on nad selle saanud germaani või slaavi rahvailt.

Kuigi ungari rahvaluule on, võrreldes näit. oma põhjahõimlas- tega, mütoloogiliste ja eepiliste ainete poolest vaene, on ta seda rikkam muinasjuttude luulelt ja seda täielikum on eriti tema muinas- kaju. Selles suhtes hoidub ta teatud viisi keskteel, põhjarahvaste sõnaahtruse ja lõunamaalaste lillerikka sõnarohkuse vahel. Hea

muinasjutu edasiandja iseloomustavaks omaduseks on uue leidmine, ideekus ja huumor, mis vahel küll laiavõitu, kuid ikka terve. Muinasjuttude jutustaja tüüp Ungaris pole mitte vanaisa või vanaema, nagu see harilik läänes, vaid *Hári-János*, kaugelkäänud ja paljunäinud luiskaja, teenistusest vabanenud sõdur, keda „saksa onupoeg“, *a német sógor* (austerlane) Alföldist või Transsilvaania mägedest viis teenistusse Šveitsi piirile ja kes sellest maakohast siis on loonud muinasjutulise „mägedegócia“, kus miski võimatu pole.

Rahvalaul käib loomulikult muusikaga käsikäes, kuid armastatud viisil lauldakse teisigi laule sobiva rütmiga. Suuremal osal ungari rahvalauludel on n. n. andante- (*hallgató*) või presto- (*sebes*) rütm. Tekst algab tihti looduse-kujutusega, mis sümboolseks ettetähenduseks sisule või lihtsalt paralleeliks; näiteks:

*„Három levele van az eperfának,
három szeretője van egy bakának;
leszakitom az eperfa levelét,
elszeretem a baka szeretőjét.“*

(Mooruspuul on kolm lehte, jalaväelasel kolm kallimat; mooruspuu lehed ma rebin, jalaväelasele ma kallima röövin).

ehk: *„Udvaromon van egy feneketlen tó,
abból iszik három feketé holló;
három feketé hollónak hat szárnya,
nem kell nekem senki megúnt babája.“*

(Minu õues on põhjatu järv, sealt joovad kolm musta kaarnat; kolm musta kaarnat, kuus tiiba neil on, ma ei taha kallimat, kes igavust tunneb). Tihti esineb sarnane paralleel ilma mingi sisemise sidemeta alguse ja jätku vahel.

Ungarlased laulavad tihti ilma muusika saateta ja ungarlane pole kaugeltki nii suur mänguriistade sõber kui ta lõunaslaavi naabrid. Ungarlaste hulgas on mustlased (*cigány*) need, kes ohtrasti keelpille tarvitavad eriti tantsu saateks.

Ungari tants on omapärane, individuaalne, raskesti kirjeldatav. Hulga aega on see meeste soolotants, milles tantsija rütmi piirides oma isiklikule kunstile, igakordse meeoleu kohaselt, vaba voli annab. Tantsitavat naist ei hoia mees ümbert kinni nagu slaavi või germaani rahvatantsijad. See on tõsine, iseteadlik, uhke, mänglev, hüplev, kelmikas, kerge kunst, suurt kehalist osavust ning väsimatust nõudev.

Milliselt see tants võõrastesse mõjuda võib, tunnistavad kellegi maalikunstniku sõnad, kes 1831. aastal oma Ungaris-viibimise ajal ka ungari tantsu jälgis ja sellest kirjutas. Tema arvates on ungari tants niisugune, et „selle kõrval hispaania fandango groteskseteks tõmbus-teks moondatuna paistab, ka naapoli satarella, poola masurka, saksa valss, prantsuse menuett — kõik need on kohmakad selle kõrval. On olemas ainult üks tants — ungari — see on kõige nõiduva ja veetliku täius. Ungari tants on meelirõõviv ime. Ungari tantsu kirjeldamiseks on tarvis olla luuletaja“.

On praegu veel ja oli vanasti peaaesjalikult ainult meeste soolo-
tantse, niisuguseid, mida paaris või rühmakaupa tantsiti. Kohati saadavad noored mehed tantsu improviseeritud 2—3-realiste riimitud värssidega, mis harilikult on naljakad. Vanemad ergutavad noori: „*Szót a táncnak fiam!*“ „Üks sõna tantsule, poiss!“

Ei ole ühtegi teist ungarlastele nii iseloomulikku kunsti kui tants. Aastal 1792 ütleb keegi võõras pealtnägija: „See näitab paremini kui miski muu rahva iseloomu“. Sama isik jätkab oma üksikasjalist kirjeldust: „Ungari tants iseloomustab täielikult inimest, kes end tunneb vabana ja piiramatuna“.

Ungarlase vabaduse-armastuse ja rippumatuse tungi kõrval, mille eest ta rohkem kui ükski muu Euroopa rahvas on pidanud tooma vereohvreid, peame mainima tema vanasõnaks saanud rüütelikkust ja võõrastesõbralikkust. Viimaste omaduste tõttu on arusaadav, kuidas Ungaris enne Trianoni rahulepingut elas koos kümnekond eri rahvusi ja usundeid. Pole mitte juhus, et Euroopas esimesena Ungari maapäev Transsilvaanias 16. aastal korraldas seaduslikult usutunnistuste-vabaduse. On igapäevaseks nähtuseks, et ühe ja sama perekonna piirides 3—4 usku on esindatud. Ungari vanasõna ütleb: Iga usund on hea usund, ainult kaotus on halb usund. (*Minden vallás jó vallás, csak a kárvallás rossz vallás*).

Budapestis, 27. II. 1926.

Viski Károly.

Dr. phil. *Karl Wiski*. — Die volkstümliche Kultur Ungarns.
(S. 5—47).

Der Artikel eines ungarischen Fachmannes (Kustos der ethn. Abt. des ung. Nationalmuseums zu Budapest) gibt eine gute Übersicht über die ethnographische Kultur des magyarischen Brudervolkes. Das Hauptgewicht ist auf die Behandlung der materiellen Kultur gelegt worden, doch werden auch die Sitten, Bräuche und die Volksdichtung in Betracht gezogen. Die Behandlung der materiellen Kultur zerfällt in mehrere Abschnitte. Von diesen befasst sich der erste mit der Wirtschaft, der zweite mit der Nationaltracht, der dritte mit den Bauten, während der vierte die ungarische Volkskunst behandelt. Wegen der Mannigfaltigkeit und Reichhaltigkeit des Artikels ist es nicht möglich, ihn hier ausführlicher zu referieren. Der verdienstvolle Aufsatz ist die vollständigste Darstellung, die bisher über die volkstümliche Kultur der Ungarn in estnischer oder finnischer Sprache erschienen ist.

